

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК: 787.6(477)

Чабаненко Н.А.

концертмейстер кафедри фольклористики,
бандури та інструментального мистецтва

Київського національного університету культури і мистецтв

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО: ТЕОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядається розвиток бандурного мистецтва Придніпровського краю у ХХ столітті. В центрі уваги тема - бандурне мистецтво. Її теорія та практика. Одним із здобутків традиційної української культури є бандурне виконавство з своїми давніми традиціями, формами (сольна, ансамблева) та різновидами (інструментальний й вокально-інструментальний), що обумовлює потребу його осмислення як феномена національної української культури. Його унікальність полягає в неповторності будови та звучанні інструмента. Виконавство на бандурі є втіленням національної самобутності українців зі своєрідним віддзеркаленням української «картини світу», з притаманним їй морально-етичним характером. У науковій статті наведено трактування сутності бандурного мистецтва, динаміка становлення та розвитку української бандурної школи. Проведено аналіз шляхів розвитку ансамблевого бандурного виконавства України другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Ключові слова: народні співці, інструментарій, бандурне мистецтво, ансамблеве виконавство, академічна освіта.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя спостерігається спрямованість вітчизняного музикознавства на ґрунтовне переосмислення традиції як складової новітньої національної музичної культури, обґрунтування її значущості для сучасних виконавців.

Українська пісня по праву вважається однією з найбільш яскравих та співучих завдяки мові та мелосу. Адже наша мова визнана: милозвучною, солов'їною, гарною та правильною. Наразі, поряд з піснею все більше уваги отримує інструментальний супровід, який є найбільш типовим для української культури, а саме супровід бандури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню бандурного мистецтва присвячена значна кількість праць сучасних дослідників. Серед них В. Дутчак, яка найбільш широко та повно розглядає бандурне мистецтво як соціально-культурний феномен. Історичні передумови та розвиток кобзарства та бандурного мистецтва в Україні викрито в розвідках таких дослідників, як М. Лисенка, К. Квітки, П. Куліша, С. Людкевича, Г. Хоткевича та інших відомих дослідників.

Історія кобзарства від походження назв інструменту та розгляд творчості видатних бандуристів представлено у книзі Л. Воріної «Кобзарське мистецтво». Цей далеко не повний перелік достатньо яскраво демонструє зацікавленість суспільства до інструменту, що офіційно є символом нашої держави.

Як наголошує В. Дутчак вокальна-інструментальна специфіка бандурного мистецтва координується таким чином, що тембр бандури у поєднанні з голосом виступає унікальною домінантною ознакою української національної музики в світі – «етнічним звуко-ідеалом» [1].

Метою даної статті є спроба розглядання формування та розвитку бандурного мистецтва.

Основні результати дослідження. Бандурне мистецтво є невід'ємною складовою сучасної української культури. Найдавніші та найчисленніші осередки бандурного мистецтва - Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, - але й на Дніпропетровщині також спостерігаємо поширення і розвиток виконавства на кобзі та бандурі. У першій половині ХХ століття тут проживають талановиті аматори-бандуристи та майстри народних інструментів, концертують відомі співці, створюються самодіяльні дитячі та дорослі капели бандуристів.

Бандура та бандурне мистецтво є традиційною ознакою козацького епосу сьогодні апелює до архетипічності в інтелектуальних здобутках української ментальності. При цьому саме кобзар з бандурою завжди був носієм-репрезентантом найтипівших рис соціально-історичного континууму. Саме бандура та мистецтво виконання на бандурі, може стати тим необхідним атрибутом, що «стверджує національні та позанаціональні, християнські та дорелігійні, мистецькі та позамистецькі засади мислення й поведінки-діяльності українців» [3, с. 17]. Тобто, саме такий вид інструментально-вокального виконавства є явищем, що іманентно спрямовано до виявлення соціально-історичних та культурно-інтелектуальних здобутків нації.

В бандурному мистецтві відбувається акцентуація певних смислових маркерів українського становлення та самовизначення.

Отже, бандурне мистецтво, від професійної народної творчості українців, у ХХІ столітті не тільки отримало нові вектори розвитку, та жанрово-стильових пріоритетів про що говорить В. Дутчак, а й набуває широких просторових меж, що викликано зацікавленістю до української народної традиції інших країн та, відповідно, й поширенням цього виду мистецтва поза Україною.

Особливого значення просвітницька діяльність бандурного мистецтва набуває на територіях за межами України: «кобзарської традиції в зарубіжжі стосувалася, першочергово, духовної ролі її представників як носіїв національної мови, релігії, культури та естетики (інструментальної та вокальної), а також специфічних ознак цього мистецького напрямку – мандрівного характеру виконавства, методично-репертуарних засад харківської школи, сольного ігрового епічного стилю» [1]. Завдяки зацікавленості суспільства (нашої держави так й західноєвропейських) бандурою, як характерно українським інструментом так й можливостями використання цього інструмента для втілення маже будь-яких виконавських ідей – від академічної музики до естрадної формується концентрат первісного й сучасного мислення. Саме в цьому концентраті можна знайти всі культурні збіги та перетини української та світової ментальності.

З професіоналізацією бандурного мистецтва його розвиток, насамперед, залежав від вдосконалення інструментарію, винаходу інструмента сталого зразка для виготовлення у масштабах виробництва для забезпечення всіх бажаних навчитися грати на бандурі, а також їх об'єднання у колективи.

Бандура та мистецтво виконання на бандурі постає як універсальний інструмент та засіб, який підходить як для автентичних народних пісень та втілення усталених образів, які несуть суспільно-історичне значення для українського народу, так й для створення cover-версії світових хітів та українських народних пісень у сучасному форматі, що робить це цікавим на загальносвітовому рівні. Це не тільки вводить бандуру в світовий інструментальний обіг а й формує новий «прототип української людини, яка є традиційно усталеним образом європейського громадянина, який знає та поважає свою історичну пам'ять, але не намагається її виносити на показ, шанує своє минуле та сьогодення» [2].

Сьогодні важливим є той факт, що бандура з традиційно усталеної думки, що це інструмент для народного музикування переходить в елітні концертні зали. Хоча певним чином це апелює до того факту, що бандурне мистецтво – це частка аристократичної культури, частина православно-шляхетської культури в Україні.

На сучасному етапі репертуар бандуристів вирізняє різноманітна жанрова палітра (від історичних, побутових народних пісень та дум до сучасних авторських композицій в академічному, джазовому та естрадному напрямках), завдяки активній співпраці з вітчизняними композиторами.

Між тим, бандурне виконавство України ще не отримало ґрунтовної системної розробки у сучасному мистецтвознавстві.

М. Сумцов наголошує, що з середини ХІХ століття в народно-інструментальному середовищі українців кобзарі і бандуристи поступово зникають, а також вказує на зміни, які відбуваються в репертуарі виконавців (думи поступово замінюються на жартівливі пісні). Ці процеси пов'язані, як відомо, з історичними подіями в Україні – з інтересом Російської імперської влади до зарубіжної музичної культури та її представників, водночас послабленням позицій кобзарського мистецтва, яке на даний період відійшло у минуле як вагома складова української культури й символ козацької доби.

Історія кобзарського і бандурного мистецтва розглядається і в монографії К. Черемського «Шлях звичаю» (2002 р.) [7], яка присвячена дослідженню маловідомих фактів виникнення і розвитку українського епічного співу. На основі наукових джерел, архівних матеріалів та польових записів автор подає диференційований розгляд мистецької спадщини «незрячого» кобзарського і «зрячого» бандурного відгалужень української співочої традиції. Значну увагу К. Черемський приділив аналізу співіснування мистецтва кобзарів та бандуристів у різні періоди історії, осмисленню перспективи функціонування традиційних співочих форм на сучасному етапі. Окремі розділи науковець присвятив висвітленню діяльності визначних дослідників епічної спадщини, подвижникам та ентузіастам виконавства на традиційних кобзарських інструментах. Уперше дослідник систематизував також матеріали з історії Слобідського кобзарського цеху.

Н. В. Морозевич у дисертації «Бандурне мистецтво як культурне надбання сучасності» (2003 р.) [8] досліджувала бандурне мистецтво у площині смислових параметрів бандурного вираження з позицій філософії та поетики бандурної речовості звучання крізь призму вокально-інструментального синкретизму бандурної творчості. У дослідженні також зазначено концепцію стилістичних змін в історичній еволюції бандурного мистецтва і виконавства в ньому, запропоновані типологічне диференціювання художньо-образних та формально-структурних надбань бандурного репертуару, висвітлено вокальний аспект бандурного артистизму як реальний та потенційно присутній в інструментальній грі бандуриста, а спів диференціюється дослідником у спеціальному понятті «бандурний вокал».

Проблема генези й еволюції українського музичного інструмента – бандури ХХ – початку ХХІ століть розглянута в докторській дисертації Зінків І. Я. «Бандура як історичний феномен»

(2014 р.). Висвітлюється проблеми, пов'язані з генезою, становленням, та розвитком інструмента в контексті еволюції світового інструментарію. Розглянуто теорії походження бандури, подана характеристика стану її вивчення та походження назви. Досліджуються історичні прототиби бандури (ліроподібні, цитроподібні, та лютнеподібні інструменти) та рівень впливовості кожного з них на формування традиційної бандури, еволюція інструмента (кінець XIX – початок XXI століть), генеза бандурного виконавства як спадковості духовної традиції.

Особливо масштабною в мистецькому житті країни стала виконавська діяльність бандуристів, а саме концертна, яка представлена в сольних, малих та великих формах. Важливими засобами активізації та популяризації концертної діяльності бандуристів є конкурсні змагання та фестивальний рух.

Упровадженню сольної гри в практику бандурного виконавства сприяла і концертна діяльність С. В. Баштана, під час його роботи солістом бандуристом у таких провідних мистецьких колективах України, як Державний український народний хор (1948 – 1954 рр.), Оркестр народних 63 інструментів Українського радіо та телебачення (1955 – 1959 рр.), Державний академічний народний хор ім. Г.Г. Верьовки (1959 – 1968 рр.) та ін.

С. В. Баштан зробив значний внесок у становлення Київської бандурної школи професійно-академічного напрямку, якій відводиться провідна роль в сучасному бандурному мистецтві України: створення науково-теоретичної бази (навчальні посібники, методичні розробки та ін.), навчально-педагогічного та концертного репертуару бандуриста (в основі якого оригінальні твори для бандури, власні твори, перекладення, обробки та ін.), власного виконавського «творчого почерку» (використання бандури чернігівської фабрики та її темброво-виражальних та технічних можливостей, популяризація творів українських композиторів-класиків та ін.), різноманітних за складом ансамблів бандуристів, а також виховання талановитих бандуристів-віртуозів, які презентують своє мистецтво на світовому рівні [5].

С. В. Баштан є автором 30 оригінальних творів для бандури.

До концертних програм виконавиці входять як вокальні, так й інструментальні твори, яким також притаманні певні особливі риси: побудова яскравих і рельєфних музично-театральних сцен з повноцінним сюжетом, змінами емоційного характеру, своєрідними звуковими інтонаціями, які збагачують художній образ різноманітними виконавсько-виражальними засобами. Репертуар видатної бандуристки надзвичайно великий і різноплановий, складається з понад 150 творів,

серед яких: українські народні пісні, солоспіви, думи, сучасні ліричні пісні, вокальні твори українських композиторів-класиків, естрадні українські пісні.

Бандурне мистецтво Західної України активно розвивається не тільки на рівні збереження традицій та удосконалення концертновиконавської сфери, але й в теоретичній площині досягнення здобутків митцями-бандуристами минулого й сучасних реалій бандурної творчості.

Підсумовуючи вищезазначене, можна з впевненістю стверджувати, що усі процеси, які відбуваються в еволюції бандурного виконавства – зростання виконавсько-технічної майстерності, удосконалення інструмента, розширення та збагачення бандурного репертуару, різноманітні наукові пошуки в напрямку переосмислення здобутків бандурного мистецтва, його пропаганда та популяризація відбуваються завдяки реалізації потужного творчого потенціалу відомих представників бандурного мистецтва, що в цілому сприяє підйому культурного престижу України в світі.

Під впливом загальнокультурних тенденцій, пов'язаних з процесами колективізації в Україні, створюються численні мистецькі колективи.

Багато в чому творча діяльність колективу була нетрадиційною. Перш за все, для найповнішого використання звукової палітри інструмента бандуристки використовували традиційні штрихи, різноманітні регістри та інші виражально-технічні засоби для відповідного «оркестрового» звучання кожної ансамблевої партії. Вокальна партія при цьому залишалася домінуючою. Нетиповим і незвичним для традиційних малих форм ансамблів було поєднання в виконавстві волинського тріо львівської і чернігівської типів бандур, що створювало специфічний і оригінальний інструментальний супровід: «Яскраво-темброва львівська бандура зі специфічним срібним звучанням верхніх регістрів та чернігівської бандури з благородно-матовим та об'ємним звучанням нижніх та середніх регістрів створювали багатство, повноту і різноманітність бандурного акомпанементу», – відзначає Н. Никитюк [4].

На початку 2000-х років знаковою подією для цього колективу та українського бандурного мистецтва в цілому став перший в історії виступ бандуристів у супроводі духового, симфонічного оркестрів та національного оркестру народних інструментів

Проведений аналіз шляхів розвитку ансамблевого бандурного виконавства України другої половини XX – початку XXI століть дає можливість засвідчити певні позитивні досягнення в розвитку сучасного бандурного мистецтва: інтенсивне розповсюдження вокально-інструментального різновиду в Україні (функціонування

численних за формою і складом колективів) на професійному та самодіяльному рівнях в різних регіонах України; презентація та визнання ансамблевого бандурного виконавства в світовому музичному просторі (участь та перемога провідних колективів України в престижних міжнародних конкурсах та фестивалях); активна співпраця колективів бандуристів з вітчизняними сучасними композиторами з різних регіонів країни, що сприяє пропаганді їх творчості й української музичної спадщини в цілому; результатом творчих пошуків є якісні зміни, як в підході до репертуару (виконання в концертних програмах колективів українських та зарубіжних естрадних творів), так і у використанні у супроводі інших музичних інструментів (струнних та ін.) і сучасних електронних інструментів (електрогітара, електроклавіші); виконавські новації, зокрема, виконання вокальних творів з естрадним аранжуванням.

Однією з важливих форм функціонування академічного напрямку в мистецтві бандуристів є конкурсні змагання, які стали поштовхом в реалізації творчих здібностей молодих виконавців, нових імен, розкриття нових виконавських тенденцій та форм виразності, активізується творчість вітчизняних композиторів та їх популяризація. На нашу думку, важливим є створення панорами конкурсних змагань як одної із форм функціонування бандурного мистецтва в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століть та визначення їх ролі в розвитку народно-інструментального виконавства.

Висновок та пропозиції. Бандурне мистецтво стверджується як невід’ємна складова сучасного культурного простору, яка з одного боку сприяє прагненню до культурної інтеграції (як універсальний інструмент), а з іншого прагне до захисту національних пріоритетів та цінностей.

Підсумовуючи вищезазначене, можна з впевненістю стверджувати, що усі процеси, які відбуваються в еволюції бандурного виконавства – зростання виконавсько-технічної майстерності, шляхи удосконалення інструмента, розширення та збагачення бандурного репертуару, наукові пошуки в напрямі переосмислення мистецьких здобутків в історичній та музикознавчій площині, загалом, пропаганда та популяризація українського національного інструмента в напрямі збереження та збагачення національних культурних здобутків, відбуваються завдяки реалізації творчого потенціалу, високодуховного та культурного рівня видатних особистостей бандурного мистецтва, що в цілому сприяє підйому престижу як музичної культури України, так і вітчизняної духовної спадщини на світовому рівні. Назвемо імена відомих бандуристів: С. Баштан, В. Герасименко, О. Герасименко, К. Новицький, Н. Морозевич, Л. Мандзюк, В. Дутчак, О. Вав-

рик, Р. Гриньків та ін., чий мистецький доробок став помітним явищем у мистецтві різних регіонів України, репрезентуючи розмаїття напрямків українського бандурного виконавства. Висвітлення шляхів розвитку ансамблевого бандурного виконавства України засвідчило певні позитивні досягнення в розвитку бандурного мистецтва сьогодення:

- інтенсивне розповсюдження вокально-інструментального різновиду в Україні (функціонування численних за формою і складом колективів) на професійному та самодіяльному рівнях у результаті активізації конкурсних змагань відбулося формування нового покоління виконавців;

- зростання виконавської майстерності не тільки бандуристів – студентів вищих музичних навчальних закладів, – а й учнів середніх та початкових музичних навчальних закладів;

- активна популяризація бандурного мистецтва в різних регіонах України;

- широке розповсюдження мистецтва бандуристів у регіонах, де є вищі музичні навчальні заклади і підготовка фахівців-бандуристів відбувається на всіх рівнях професійної освіти (Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Харків), що сприяє активізації фестивально-конкурсного руху, активне використання інтернет-технологій в популяризації бандурного виконавства.

Підсумовуючи розгляд особливостей становлення та розвитку харківської бандурної школи, можна виокремити основні його періоди:

- 1) рубіж ХІХ – ХХ століть, пов’язаний зі створенням передумов виникнення академічно-сценічного напрямку в мистецтві бандуристів завдяки діяльності Г. Хоткевича, який гастролював як соліст-бандурист з концертами по різних регіонах України;

- 2) з початку ХХ століття - до середини 20-х років ХХ століття: концертно-громадська діяльність Г. Хоткевича сприяла появі перших «сценічних» кобзарів, різних ансамблевих форм (дуети, тріо, квартети, капели та ін.), у цей час запроваджується серійне виробництво бандур і навчання гри на бандурі за спеціально створеними підручниками; коли в бандурному виконавстві сформувалася систематизована «зінківська» школа гри (яка в цей час отримала назву «харківської») та удосконалилася конструкція інструменту;

- 3) від середини 20-х до середини 30-х років ХХ століття: під керівництвом Г. Хоткевича в Харківському музичнодраматичному інституті відкривається клас бандури, де виховуються майбутні послідовники видатного майстра (зокрема, Л. Гайдамака), організовується квартет бандуристів, республіканська капела кобзарів, створюється навчально-педагогічний та концертний репертуар для бандури, комплексна

програма викладання, опановується гра на бандурах харківського типу вдосконаленої конструкції, що надавало нові можливості для створення певних художніх ефектів;

4) 30-ті роки ХХ століття: характеризуються з одного боку, зникненням традиційного кобзарства (репресивні заходи), з іншого – інтенсивною професіоналізацією та державним стимулюванням розвитку концертного бандурного виконавства і педагогіки, публікується фундаментальна органологічна праця Г. Хоткевича «Музичні інструменти українського народу»;

5) 50-ті роки ХХ століття: відбувається поновлення в Харківському інституті мистецтв роботи класу бандури, який очолює П. Іванов, за ініціативою якого у вечірній музичній школі Харкова було відкрито клас бандури, а наприкінці 50-х років організовано оркестр українських народних інструментів, до складу якого входила також бандурна група;

6) 50-ті роки - 70-ті роки ХХ століття позначені активізацією діяльності аматорів бандуристів, серед яких – слобожанський бандурист, соліст Харківської філармонії В. Лобас;

7) з початку 80-х років ХХ століття до 1989 року – клас бандури в Харківському інституті

мистецтв поновлює свою роботу під керівництвом В. Лобаса та Н. Брояко;

8) з кінця 80-х років ХХ століття й до теперішнього часу відбувається: розквіт бандурного класу в Харківському університеті мистецтв ім. І. П. Котляревського, пов'язаний з викладанням Л. Мандзюк, яка опікується підготовкою висококваліфікованих кадрів для подальшої виконавської та педагогічної роботи; проведення в Харкові Міжнародного конкурсу виконавців на українських народних інструментах ім. Г. Хоткевича; участь й перемога харківських бандуристів на міжнародних змаганнях свідчить про визнання харківської виконавської школи не тільки в нашій країні, а й за її межами. Ознаками новаторства характеризується специфіка бандурного виконавства Слобідської України останнього періоду, що виявляється у нових принципах композиційної будови, театралізації концертних виступів, поєднанні бандурної гри із сучасним естрадним аранжуванням, виконанні творів ритуально-обрядового характеру, активізації співпраці з харківськими композиторами, використанні підставок для бандури, що створює нові виконавські можливості

Список літератури

1. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя як національно-культурний феномен ХХ – початку ХХІ століть / В. Дутчак. Електронний ресурс: <file:///C:/Users/Tanya/Downloads/3275-6920-1-PB.pdf>
2. Каблова Т. Народна пісня як інтенціональна складова у творчості М. Лисенка / Каблова Тетяна, Тетеря Віктор // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. Праць № 37: електронний ресурс: [http://elibrary.kubg.edu.ua/17241/1/T_Kablova_V.Teterya_AP_n37_2016%20\(1\).PDF](http://elibrary.kubg.edu.ua/17241/1/T_Kablova_V.Teterya_AP_n37_2016%20(1).PDF)
3. Морозевич Н. В. Бандурне мистецтво як культурне надбання сьогодення / Морозевич Н.: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Морозевич Н. – Одеса, 2003. -160 с.
4. Овчинніков В. Дещо з історії кобзарського мистецтва / Василь Овчинніков // Музика масам. – 1928. – №10-11. – С. 30–32.
5. Омельченко А. Ф. Розвиток кобзарського мистецтва на Україні (радянський період): дис. ... кандидата мистецтв.: 821 / Омельченко Андрій Федорович. – К., 1968. – 275 с.
6. Шаповал І.М. Взяв би я бандуру / Іван Максимович Шаповал. - Дніпропетровськ : Січ, 1991. - 167 с.
7. Кость Черемський. Шлях звичаю. – Харків: Глас, 2002. – 445 с.

Чабаненко Н.А.

БАНДУРНОЕ ИСКУССТВО: ТЕОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье рассматривается развитие бандурного искусства Приднепровского края в ХХ веке. В центре внимания тема - бандурное искусство. Ее теория и практика. Одним из достижений традиционной украинской культуры является бандурное исполнительство со своими давними традициями, формами (сольная, ансамблевая) и разновидностями (инструментальный и вокально-инструментальный), что обуславливает потребность его осмысления как феномена национальной украинской культуры. Его уникальность заключается в неповторимости строения и звучании инструмента. Исполнительство на бандуре является воплощением национальной самобытности украинского со своеобразным отражением украинской «картины мира», с присущим ей морально-этическим характером. В научной статье приведены трактовка сущности бандурного искусства, динамика становления и развития украинской бандурной школы. Проведен анализ путей развития ансамблевого бандурного исполнительства Украины второй половины ХХ - начала ХХІ веков.

Ключевые слова: народные певцы, инструментарий, бандурное искусство, ансамблевое исполнительство, академическое образование.

Chabanenko N.

BANDRAIN ART: THEORY AND MODERNITY.

The article deals with the development of bandura art of the Pridniprovsky Krai in the twentieth century. The focus is on bandura art. Her theory and practice. One of the achievements of traditional Ukrainian culture is bandura performance with its long-standing traditions, forms (solo, ensemble) and varieties (instrumental and vocal-instrumental), which necessitates its comprehension as a phenomenon of national Ukrainian culture. Its uniqueness lies in the uniqueness of the structure and sound of the instrument. The bandura performance is the embodiment of the national identity of Ukrainians with a unique reflection of the Ukrainian "picture of the world", with its inherent moral and ethical character. The article deals with the interpretation of the essence of bandura art, the dynamics of the formation and development of the Ukrainian bandura school. The analysis of the ways of the ensemble bandura performance of Ukraine of the second half of the ХХ - beginning of the ХХІ centuries has been analyzed.

Key words: folk singers, instrumental, bandura art, ensemble performance, academic education.